

13. Alex, F. De Noble. Entrepreneurial self-efficacy: the development of a measure and its relationship to entrepreneurial action / De Noble, A.F., Jung, D. and Ehrlich, S.B. // Frontiers of entrepreneurship research, 1999.

14. Elizabeth, Chell. The entrepreneurial personality: a social construction / Elizabeth Chell. – Routledge, 2008. – 320 p.

УДК 154.4:351.745.5+158

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ОВС В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПСИХОЛОГІЇ

Александров Д.О.

Стаття присвячена актуальній проблемі аналізу особистості правоохоронця в контексті психологічного змісту правоохоронної діяльності, який відображає засади діяльнісного підходу психології. Метою теоретичного аналізу є з'ясування специфіки співвіднесення діяльнісного та особистісного підходів до вивчення особистості працівника ОВС на засадах психологічного детермінізму.

Ключові слова: детермінізм, особистість, діяльність, працівник органів внутрішніх справ.

Статья посвящена актуальной проблеме анализа личности сотрудника органов внутренних дел в контексте психологического содержания правоохранительной деятельности, который отражает принципы деятельностного подхода психологии. Целью теоретического анализа является выяснение специфики соотношения деятельностного и личностного подходов к изучению личности сотрудника ОВД на основе психологического детерминизма.

Ключевые слова: детерминизм, личность, деятельность, сотрудник органов внутренних дел.

The article is devoted to the analysis of the actual problem in the context of the personality of employee of the Interior psychological content of Law Enforcement that reflects the principles of the activity approach psychology. The purpose of the theoretical analysis is to identify the specific correlation of activity and personal approaches of personality of employee of the Interior on the basis of psychological determinism.

Key words: determinism, personality, activity, employee of organs of internal affairs.

Постановка проблеми. Організація ефективного психологічного супроводження правоохоронної діяльності в сучасних умовах потребує ретельних наукових досліджень самої особистості працівника органів внутрішніх справ на засадах ракурсі особистісного та діяльнісного підходів

психології. Специфічний характер правоохоронної діяльності накладає відбиток й на самі індивідуально-психологічні характеристики особистості фахівця, що й визначає необхідність її наукового дослідження.

Аналіз стану досліджень. Проблема дослідження особистості правоохоронця у специфічних умовах службової діяльності почала активно розроблятися з початку 90-х років ХХ століття (М.В. Андреев, В.Г.Андросюк, І.Б. Журавльова, С.І. Захарова, Л.І.Казміренко, І.О. Котенев, Є.В. Лапшин, Т.Н. Левашова, А.І. Папкін, Г.В. Шутко та ін.). Разом із тим, ще недостатньої уваги приділяється комплексному дослідженню особистості працівника органів внутрішніх справ у контексті діяльнісного підходу на загальнотеоретичних засадах психології.

Метою статті є висвітлення теоретичних засад дослідження особистості у психології, що виступають під ґрунтям розуміння особливостей вивчення специфіки особистості працівника ОВС. Тому, починаючи розгляд проблеми структури особистості правоохоронця, слід зазначити, що він являє собою повноцінну сформовану особистість із усіма притаманними їй характеристиками. Відповідно до вимог проходження служби, він апріорі є психічно здоровою людиною, а відтак, є безпосереднім об'єктом аналізу загальної психології. Відтак, перш, ніж визначити особливості особистості правоохоронця, слід з'ясувати провідні наукові підходи до розгляду даної проблеми у сучасній психології.

Загалом, відповідно до історичного етапу та певної наукової школи, структуру особистості науковці психологи розглядають по-різному. Одні представники вважають, що в ній варто зосереджувати увагу тільки на окремих психологічних компонентах (типології нервової системи, мотивації, тривожності, установок, Я-образі, спрямованості тощо), інші ж намагаються комплексно висвітлити всі базові структурні компоненти, поєднання яких й визначає структуру особистості. Важливим є ще й ракурс розгляду проблеми, виходячи з пріоритетних принципів конкретного науковця, який відштовхується від біологізаторського, соціологізаторського, особистісного, діяльнісного або інших підходів, у контексті чого й відбувається як аналіз окремих структурних компонентів особистості, так і всієї структури загалом.

Однак, у сучасних умовах вже не можна однобічно розглядати проблему особистості з позиції якогось окремого ракурсу, адже неодноразово доведено, що багатогранність особистості виключає однобічність підходу. Так, зокрема, біопсихічні характеристики та риси існують у структурі особистості як соціально зумовлені її елементи, тому природне та соціальне утворюють єдність і взаємодіють, і, як зазначав Петровський А.В. [10, с. 392], їх взагалі неможливо досліджувати у чистому вигляді через соціалізованість біологічного компонен-

та, а отже, протиставляти біологічне соціальному в особистості не можна. Відтак, ми сперш висвітлимо сучасні провідні підходи до даної проблеми, на підставі чого спробуємо сформулювати власну вихідну позицію розуміння провідних детермінант особистості працівника ОВС.

Зазвичай, у структурі особистості виділяють "типове" та "індивідуальне". Типологічні характеристики можна систематизувати та класифікувати, будуючи стандартну модель структури особистості. Індивідуальні ж ознаки, можна досліджувати на основі даної моделі та визначати саме неповторні особливості кожної конкретної особистості. Це положення є для нас вихідним, адже для дослідження особистості працівника ОВС необхідно аналізувати всі провідні типові структури, щоб визначити особливість узагальненого профілю, так би мовити, "індивідуальних" характеристик професіонала.

Не станемо поки що вдаватися в полеміку стосовно психографічної моделі фахівця, бо саме поняття "моделі" є досить спірним у різних психологічних школах. Головне, на чому ми зосередимось, так це на структурі нашого теоретичного дослідження, в результаті якого ми маємо обрати вихідну концепцію особистості правоохоронця, типові характеристики якої дозволять у подальшому дослідити "індивідуальні" компоненти структури особистості працівника ОВС.

Виходячи з того, що на сучасному етапі розвитку психології в обігу наявне велике розмаїття понять, що позначають ті чи інші аспекти феномену особистості та її структурних компонентів, необхідним є уточнення використовуваної термінології. І тому варто з'ясувати ці підходи до розуміння самої особистості. Ми не маємо на меті переобтяжувати текст історико-філософськими категоріями, бо наше дослідження не є історико-психологічним, а відтак, ми не ставимо на меті охоплення всього історичного та світового досвіду формулювань визначень особистості. Зупинимось тільки на тих базових підходах, які можуть бути покладені у основу подальших емпіричних пошуків.

Зрозумілим є, що категорія особистості – одна з провідних та складних у системі психологічної науки, про що свідчить розмаїття теорій та відсутність єдиного узагальненого тлумачення її сутності або загальноприйнятого визначення. Розуміння феномену особистості постійно уточнюється та вдосконалюється по мірі того, як психологія відходить від суто теоретизованих абстрактно-філософських побудов до емпіричних висновків побудованих на експериментальних дослідженнях. Але й досі наявні підходи до проблеми особистості загалом, і її структури, зокрема, ще залишається недостатньо придатним, щоб стати надійним інструментом пізнання суб'єкта правоохоронної діяльності.

Як відомо, ще Г. Олппорт, який у 1937 р. проаналізувавши історичний розвиток категорії "особистість" порівняв близько 50 її визна-

чень, то що ж казати про сучасний стан, коли плюралізм наукової думки світової психології досяг свого апогею. Тому він, зіткнувшись із таким різноманіттям тлумачень, на основі проведеного узагальнення запропонував власне визначення особистості, як динамічної організації індивіда, що складається з психофізіологічних систем, які зумовлюють його унікальну здатність пристосовуватися до навколишнього середовища [1]. І хоча у визначенні соціальний компонент взагалі не звучить, але у подальшому в теорії особистості є підкреслення складної будови особистості як системи, що інтегрує в собі біологічне та соціальне. Натомість у визначенні звучить важлива ознака особистості, а саме унікальність пристосування до навколишнього (тобто не лише природного, а й соціального) середовища. Отже, важливою ознакою особистості є її соціальна адаптованість, про що писав наш співвітчизник О.Ф. Лазурський [4, с. 6] ще у 1915 році.

У зарубіжній психології широкого розповсюдження одержали такі теорії особистості, як: психоаналітична (З.Фрейд), аналітична (К.Юнг), гуманістична (К.Роджерс, А.Маслоу), когнітивна (Дж.Келлі), поведінкова (А.Бандура, Дж.Роттер), диспозиційна (Е.Кречмер, Г.Айзенк, Р.Олпорт) та інші. Більшість з них й до сьогоднішнього дня стоять на позиціях глибокої психології (психологія потягів, теорія Мелані Кляйн, его-психологія (А. Фрейд, М. Малер, Е. Еріксон та інші), психоаналітична теорія розвитку, теорія об'єктних ставлень, селф-психологія тощо). Разом із тим, ці теорії ґрунтувалися на феноменологічному підході аналізу конкретних прецедентів, що ускладнює екстраполяцію цих результатів.

Тому, в міру накопичення емпіричного досвіду масштабних досліджень, на противагу результатів приватних спостережень окремих випадків власної практики, більш розгорнені моделі особистості, в яких відображається її структура, з'являються саме в прикладних дослідженнях. У вітчизняній традиції теоретичну основу цих досліджень визначило положення С.Л.Рубінштейна, що в психології особистості виділяються різні сфери або риси, які характеризують відповідні сторони особи, але при всьому своєму розмаїтті, відмінності та суперечності, основні властивості особи, взаємодіючи один з одним в конкретній діяльності людини і взаємопроникнення один в одного, інтегруються все ж таки в реальній цілісності особистості. Відтак, однаково неправильно є точка зору, для якої єдність особистості виражається в аморфній цілісності, що перетворює її на безформну туманність, так і інша, протилежна їй, яка вбачає в особі лише окремі риси і, втрачаючи всяку справжню, внутрішню єдність психічної будови особистості, тому унеможливорює пошук кореляцій між зовнішніми виявами цих рис [12].

Сучасні західні психологи-теоретики, наприклад Л.Хьелл та Д.Зіглер, намагаються виокремлювати сукупність типових спільних рис, притаманних найбільш поширеним теоріям особистості [13, с. 6], виділяючи таким чином, чотири напрями підходів:

1. Теоретичні підходи, що акцентують увагу на важливості індивідуальних відмінностей людей, наголошуючи, що кожній особистості властиві унікальні якості, які роблять кожну людину відмінною від інших. Вони досліджуються диференціальною психологією (психологією індивідуальних відмінностей).

2. Підходи, що описують особистість як таку, що має певну структуру або організацію, яка, у свою чергу, організовує цілеспрямовану поведінку людини.

3. Теорії, що намагаються розглядати особистість в контексті історії життя, становлення та перспектив розвитку людини.

4. Теорії, які розглядають особистість як психічне утворення ("функціональний орган психіки"), що забезпечує послідовність та безперервність розвитку суб'єкта, незважаючи на розмаїття внутрішніх та зовнішніх впливів.

Інша західна концепція особистості закладена ще в роботах К.Маркса та Ф.Енгельса включає в себе такі основні аспекти. По-перше, особистість розуміється як інтеграція в індивідуумі соціально значущих рис певного суспільства, що виробляються в процесі предметно-практичної діяльності людини, в конкретно-історичних обставинах і умовах її життя, як активне відображення в ній типової й історично неповторної своєрідності даної епохи. По-друге, природною основою особистості є її специфічні біологічні, психологічні властивості та особливості, які служать необхідною передумовою вироблення у індивіда соціально значущих рис особистості. Особистість людини проявляється через особливості її психіки і характеру. По-третє, особистість це сукупність неповторних, суто індивідуальних рис, що визначають соціальний вигляд даної людини і відрізняють її від інших. Це особлива манера людини трудитися і проявляти себе в суспільстві, творити і соціально діяти, спілкуватися і проводити своє дозвілля [8, с. 262].

Це ще раз підтверджує недоцільність абсолютизації якогось окремого бачення, і, як зазначав Л.Первін, головні перспективи розкриття "таємниці" особистості полягають у комплексному, міжгалузевому характері досліджень і розмаїтті методів пізнання, що мають використовуватися психологами. При цьому дослідники повинні враховувати не лише суто психологічні, а й біологічні, міжособистісні та соціокультурні аспекти особистості [9, с. 124].

Визначаючи "типові" компоненти індивіда, проведені впродовж ХХ ст. масштабні лонгітюдні дослідження дали можливість виявити

низку рис, які, залишаючись відносно стабільними в часі, забезпечують цілісність особистості, а також властивості, динамічність яких забезпечують адаптивність особистості до зовнішніх змін, і, відповідно, її розвиток. Поєднання цих рис пояснює можливість парадоксального збереження особистості, яка, змінюючись, водночас залишається самою собою і стає іншою, подеколи суттєво відмінною від себе.

Якщо ж казати про особистість як носія неповторного ансамблю якостей, що актуалізуються у характерологічних проявах, то тут слід зупинитися й на традиційних підходах розуміння самої індивідуальності як:

- 1) неповторного поєднання різних особистісних рис;
- 2) доповнення до загальних особистісних якостей, характерного для окремої конкретної людини;
- 3) якісно нового утворення, що відображає зрілість особистості;
- 4) процесу становлення індивідуальності у формі самореалізації особистості.

Як нами вже зазначалося, деякі науковці наголошували на провідному значенні в особистості адаптаційних здібностей, що визначаються взаємодією базових (тобто "типових") рис, однак, неповторна взаємодинаміка яких визначає автентичність (тобто "індивідуальне") особистості. Відтак, щоб зрозуміти сутність адаптивності, увага має зосереджуватися на вивченні ієрархічної організації структурних компонентів особистості; динамічних процесів та співвідношень її елементів; механізмів змін її організації; детермінант цільової поведінки та саморегуляції. Адже саме ці ракурси забезпечують всі форми адаптивності особистості, а відтак, й неповторність рушійних сил індивідуальних трансформацій особистості в процесі розвитку.

Переважаюча більшість представників вітчизняної психологічної традиції (Б.Ананьєв, Л.Божовіч, В.Давидов, Д.Ельконін, О.Запорожець, В.Зінченко, Е.Ільєнков, О.Ковальов, Б.Ломов, О.Лурія, О.Матюшкін, та ін.), незважаючи на певні розходження, дотримуються загальної позиції, що особистість – це людський індивід, що виступає суб'єктом суспільних відносин та свідомої діяльності, якому притаманна стійка система соціально значущих рис. У даному визначенні спостерігається той синтез біологічного з соціальним, наслідком якого особистість стає носієм свідомості, і організовує власну соціальну активність та діяльність, адаптуючись до зовнішніх умов.

Виокремлюючи феномен соціальної адаптивності, звернемося до праць О.О.Бодальова, А.В.Петровського, М.Г.Ярошевського [2; 11] та інших науковців, які розуміють особистість як індивіда – суб'єкта соціальних відносин та свідомої діяльності, що набуває так званої системної якості в умовах входження індивіда у суспільні відносини та вико-

нання спільної діяльності й спілкування з іншими людьми. В якості прояву активної адаптації вони виокремлюють свідому взаємодію з соціумом, діяльність та безпосередньо спілкування.

У свою чергу видатний український психолог Г.С.Костюк стверджував, що людський індивід стає суспільною істотою, тобто особистістю, тою мірою, як у нього формується свідомість та самосвідомість, створюється система психічних властивостей. Остання внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним приймати участь у житті суспільства, виконувати ті чи інші суспільні функції [3, с. 77]. Іншими словами, в процесі соціалізації й вбачається адаптація особистості по мірі того, як він набуває здатності включатися у суспільство.

Інший провідний вітчизняний науковець С.Д. Максименко [7] значну увагу приділяє розробці експериментально-генетичного методу розвитку особистості, який розкриває тісний зв'язок "зовнішньої" та "внутрішньої" діяльності, їхній взаємоперехід. З чого можна зробити висновок, що саме взаємоперехід зовнішнього та внутрішнього й виступає передумовою становлення особистості, по мірі розвитку її соціальної адаптованості. Подібні думки відстоюють також й інші українські психологи – І.С.Булах, П.В.Лушин, В.О.Моляко, В.В.Рибалка, В.О.-Татенко, Т.М.Титаренко, С.І.Яковенко, Т.С.Яценко та ін.

Однак адаптивність особистості можна розглядати принаймні у двох ракурсах, як адаптивність організму до природного середовища, і як адаптивність людини до соціального середовища. Саме тому, привертає увагу позиція Г.П. Щедровицького [14], який є автором оригінальної концепції діяльності. За його теорією "біот" (біологічний індивід) стає людиною тою мірою, якою він "втягується" у потік діяльностей людства, що існує незалежно від особистості та має бути "привласнена" індивідуумом у її загальних формах. Відтак, кажучи про особистість, ми зосереджуємо увагу тільки на компоненті його соціальної адаптивності. Це є важливим для нас ракурсом, адже професійна адаптивність правоохоронця є компонентом соціальної адаптивності.

На думку О.М.Леонтєва, діяльність є вирішальним фактором утворення та реалізації особистості, виступаючи одним з головних чинників її структуроутворення. Автор зазначав, що виходячи тільки з набору окремих психологічних або соціально-психологічних особливостей людини, ніякої "структури особистості" отримати неможливо, бо дійсна основа особистості людини полягає не тільки у закладених в ній генетичних програмах, не в глибинах її природних задатків чи схильностей, і навіть не в набутих нею навичках, знаннях та вміннях, у тому числі й професійних, а в тій системі діяльностей, що реалізуються цими знаннями та вміннями [5, с. 185-186].

Доречно зазначити, що й Г.С.Костюк так само вважав, що найбільш продуктивним у процесі розкриття психологічної проблеми особистості є підхід, який спирається на аналіз її діяльності [3]. Отже, можна казати, що в процесі соціалізації, як форми специфічної людської адаптації, суспільні умови визначають психічні якості особистості працівника ОВС не самі по собі, а завдяки її усвідомленим діям. Іншими словами, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні чинники впливають на психічний розвиток особистості правоохоронця вибірково – в залежності від особливостей організації професійної діяльності і актуалізації соціальної поведінки особистості як суб'єкта власної активності.

Аналогічно і Б.Ф.Ломов зазначає, що діяльність є однією з форм реалізації суспільних відносин, а індивід включений в систему цих відносин безпосередньо своєю діяльністю. Тому, щоб підійти до психологічного розуміння будь-якої індивідуальної діяльності, потрібно розглянути її в системі суспільних відносин, зрозуміти, які саме відносини і як реалізуються в даній діяльності особистістю [6, с. 197].

Можна дійти висновку, що аналіз особистості працівника ОВС повинен починатися з вивчення функції її професійної діяльності в системі суспільних відносин, та системі взаємодії в тому соціальному контексті, в який ця людина включена. Для цього слід вивчати роль, функції і динаміку сенсорних, перцептивних, мнемічних та інших психічних процесів, включених в реальну діяльність правоохоронця. Грунтуючись на цьому, Б.Ф.Ломов формулює дві головні задачі психологічного дослідження особистості: з одного боку, розгляд діяльності як детермінанти системи психічних процесів, станів і властивостей суб'єкта, а з іншого, – вивчення впливу психіки на ефективність і якість діяльності.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу теоретичних засад дослідження особистості правоохоронця, зазначимо, що для повноти його розуміння необхідним є звернення до теоретичних засад діяльнісного підходу. Таким чином, в контексті нашого дослідження особистості працівника ОВС, як суб'єкта специфічної діяльності, звертаючись до концепції Б.Ф.Ломова, дослідженню підлягає: мотивація; цільова установка; функціональний взаємозв'язок структурних компонентів особистості як системи; структурно-функціональний ракурс; психологічні механізми самоактуалізації та гальмування вірогідних негативних змін; психофізіологічний рівень; індивідуально-психологічні особливості особи. Через комплексність ракурсів охоплення аналізу особистості, саме дана концепція може бути покладена в основу подальших емпіричних досліджень працівника ОВС к контексті його професійної діяльності.

Подальшими перспективами досліджень є аналіз структури особистості правоохоронця на загальнопсихологічних засадах детермінізму

у руслі особистісного підходу, з урахуванням специфіки правоохоронної діяльності. При цьому детермінізм передбачає два ракурси: а) роль психологічних якостей, що визначають адаптацію у професію в ході інтепріоризації відповідних відносин притаманних діяльності; б) вплив умов діяльності на подальші трансформації особистості правоохоронця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Психологические закономерности развития личности взрослого человека и проблема непрерывного образования / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1980. – № 2. – С. 52–66.
2. Бодалев А.А. Личность и общение. Избранные труды / А.А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
4. Лазурский А.Ф. Классификация личности / А.Ф. Лазурский. – [3-е изд.]. – Л. : Гос.издат., 1924. – 290 с.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
7. Максименко С.Д. Генетическая психология / С.Д. Максименко. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2000. – 319 с.
8. Маркс К. Сочинения, т. 42 / К. Маркс, Ф. Энгельс. [2-е изд.]. – М. : Изд-во политической литературы, 1975–1981. – 436 с.
9. Первин Л. Психология личности / Л. Первин, О. Джон. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 607 с.
10. Петровский А.В. Личность / Введение в психологию / под общ. ред. проф. А.В. Петровского. – М. : Академия, 1996. – 496 с.
11. Петровский А.В. Основы теоретической психологии / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М. : Инфра-М, 1998. – 525 с.
12. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. [4-е изд.]. – СПб. : Питер, 2000. – 518 с.
13. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2003. – 608 с.
14. Щедровицкий Г.П. Организационно-деятельностная игра как новая форма организации и метод развития коллективной мыследеятельности // Избр. тр. / Г.П. Щедровицкий, С.И. Котельников. – М. : Школа культурной политики, 1995. – С. 115–142.